

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

ЕТИКА СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

**Методичні вказівки
до вивчення дисципліни "Етика та естетика"**

Вінниця
ВНТУ
2016

Рекомендовано до друку Методичною радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 8 від 19.04.2012 р.)

Рецензенти:

І. О. Головащенко, кандидат філософських наук, доцент

Л. А. Мацко, кандидат філософських наук, доцент

Етика Стародавньої Греції. Методичні вказівки до вивчення дисципліни "Етика та естетика" // Уклад. М. Д. Прищак, М. Г. Харьков. – Вінниця : ВНТУ, 2016. – 43 с.

Методичні вказівки передбачається використовувати на заняттях з дисципліни "Етика та естетика" при вивченні теми "Етика Стародавньої Греції".

Методичні вказівки розроблені відповідно до програми дисципліни "Етика та естетика".

ЗМІСТ

Передмова.	4
1. Головна мета та завдання етики Стародавньої Греції.	5
2. Етичні принципи філософії софістів.	7
3. Демокріт.	9
4. Сократ.	13
5. Платон.	16
6. Арістотель.	19
7. Етика задоволення (гедонізму).	23
8. Етика аскетизму.	28
9. Етика скептицизму.	34
Тестові завдання для самоперевірки.	37
Література.	40
Короткий термінологічний словник.	41

Передмова

Розвиток моральності особистості, формування системи її моральних поглядів базується на основі засвоєння історичного духовного (етичного) досвіду людства, критичного аналізу етичних теорій, цінностей.

Першоосновою, колискою духовного розвитку західних культур є культура Стародавньої Греції, важливою складовою якої є розвиток етичної думки. Аналіз, засвоєння студентами системи етичних ідей, цінностей епохи Стародавньої Греції дасть можливість більш глибоко усвідомити суть, принципи історичного розвитку моралі та культури західних суспільств, теорію та практику етичної думки, етичних цінностей сучасного етапу розвитку людства.

Тому, в курсі дисципліни "Етика та естетика" (в розділі "Етика"), передбачається вивчення історії розвитку етичної думки.

Методичні вказівки містять у собі короткий теоретичний виклад історії розвитку етичної думки Стародавньої Греції, основних етичних концепцій епохи та етичні ідеї відомих філософів. Матеріали доповнюються розділами "Цікаві факти", у яких вміщено підбірки, які можуть бути не тільки цікавими, але і важливими як для розширення знань про життя та діяльність філософів, так і для закріплення теоретичних знань з питання розвитку етичної думки Стародавньої Греції.

В методичних вказівках також подано запитання та завдання для самоконтролю, тестові завдання для самоперевірки, список рекомендованої літератури та короткий термінологічний словник.

1 Головна мета та завдання етики Стародавньої Греції

Античність, її культура і мистецтво – вічне, невичерпане джерело ідей, думок, художніх відкриттів.

Роль античної спадщини в розвитку європейської культури дуже велика. Недаремно античну культуру називають колискою європейської цивілізації. На основі античної традиції утверджується гуманістичний світогляд, цінності земного буття, ідеал досконалої гармонійної людини. Саме поєднання гуманізму, раціоналізму з мистецькою довершеністю робить культуру античного світу одним з провідних духовних надбань людства.

З розвитком рабовласницького ладу у Греції, з розвитком приватної власності, торгівлі, мореплавства, що вело до руйнування родових відношень, родової моральності, зростає роль індивіда, в моралі все більшого значення набуває суб'єктивна позиція особистості, виникають протиріччя між особистими і загальними (суспільними) інтересами.

Нова ситуація потребувала переусвідомлення, філософського обґрунтування проблем індивіда, проблем моралі, які і стають предметом критики, аналізу.

Етика Стародавньої Греції акцентує увагу на таких проблемах:

- потреби людини;
- місце людини в природі, суспільстві;
- свобода людини;
- добродійності;
- поведінка людини.

Акцент на проблемах особистості визначає головну мету етики Стародавньої Греції – *досягнення людиною щастя (евдемонії)*.

Античність увійшла в історію етичної науки як початок її становлення. Тут уперше була зроблена спроба вирішення моральних проблем. Навіть введення терміна "етика" є заслугою античного філософа Арістотеля, який створив першу етичну систему і по праву вважається батьком етичної науки.

Антична етика відрізняється багатогранністю та розкутістю думки. Багатство теоретичних рішень та нормативних моделей поведінки поражає. В ній були сформульовані майже всі можливі зразки

морального вдосконалення особистості:

- евдемонізм (від грец. eudaimonia – щастя, блаженство) – прагнення до щастя як найвищої цінності, пошук гармонії між добродійною поведінкою і отриманням щастя;

- гедонізм (від грец. hedone – насолода) – етичний культ задоволень;

- аскетизм (від грец. asketes – управитель, подвижник) – добродійне життя пов'язував з самообмеженням задоволень, при цьому обмеження розглядалися не як самоціль, а лише як засіб досягнення вищих моральних цінностей.

- моралізуючий інтелектуалізм – ототожнення добродійностей зі знаннями, пізнавальною діяльністю (Сократ);

- споглядально-духовна діяльність (Платон);

- внутрішній спокій (епікуреїзм);

- внутрішня стійкість, сила духу (стоїцизм);

- внутрішня незворушність (скептицизм);

- моральнісно-очищуючий аскетизм (неоплатонізм) та ін.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Чому античну культуру називають колицкою європейської цивілізації?
2. На яких проблемах акцентує увагу етика Стародавньої Греції?
3. Яка мета етики стародавньої Греції?
4. Хто по праву вважається батьком етичної науки?
5. Які етичні ідеї морального вдосконалення людини зароджуються і набувають широкого розповсюдження в античності?

2 Етичні принципи філософії софістів

Софісти першими в Стародавній Греції розпочали атаку на стару родову ідеологію (мораль). Пізнавальний інтерес з природи вони змістили на людину, акцент філософствування теж було перенесено з космосу на людину, з об'єктивного на суб'єктивне. В центрі своєї філософії софісти поставили людину. Найвище мірило у всьому – людина, вона центр, творчий початок всього універсуму. Приковування людини до роду моральними вузлами вони вважали тиранією.

Серед софістів було немало видатних мислителів, професійних "учителів мудрості", зокрема *Протагор* (прибл. 490 – 420 до н. е.), *Горгій* (прибл. 480 – 380 до н. е.) та ін.

Концептуальним стрижнем філософсько-етичних поглядів софістів є вислів Протагора: *"Людина – міра всіх речей"*.

Виходячи із цієї концепції людина не повинна сліпо підкорятися тим чи іншим моральним принципам, нормам і правилам поведінки. Софісти орієнтували людей на необхідність критичного відношення до суспільних моральних традицій, норм і правил поведінки. Моральні цінності, норми і правила поведінки повинні співвідноситися з конкретними історичними умовами і інтересами індивідів.

Софісти вперше поставили питання про свободу особистості, її автономність та незалежність як особистості, тією чи іншою мірою, від природи, норм і правил поведінки роду. Людина як мірило цінностей, сама вибирає собі цінності, моральні шляхи.

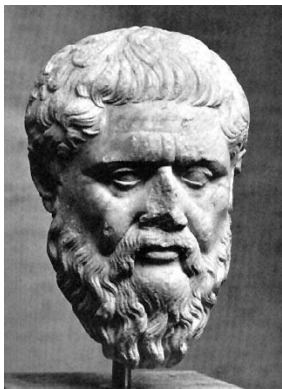
Звернення софістів до цих питань має велике значення для утвердження людини як свободної особистості. Дана концепція зуміла утвердитися і стати базовою у європейській філософії, культурі, а саме головне – свідомості. Саме на цьому принципі базуються досягнення європейської цивілізації та культури. Адже принцип "людина є мірою всіх речей" стверджує свободу, яка в свою чергу, з одного боку, є основою творчості особистості, нації. На основі свободи і творчості розвиваються наука, промисловість. А з іншого, свобода особистості стала основою демократичних досягнень (цінності європейської демократії, свобода слова, права людини та ін). Узагальнивши, ми можемо стверджувати, що принцип "людина є мірою всіх речей" став основою високого рівня європейської цивілізації та культури, який ми

зараз спостерігаємо (розвиток науки, техніки, промисловості, права людини, свобода слова, високі соціальні та матеріальні стандарти життя людей).

Але не можна не звернути увагу, що дана концепція може мати і негативні наслідки. Вона веде до абсолютизації відносності моралі, добра та зла. Це може призвести до переоцінювання ролі і місця людини в суспільстві, природі, до її егоїзму та "обожествління", до хаосу, анархії.

Цікаві факти

➤ Одним із засновників софістики і риторики був **Горгій**. Він викладав на острові Сицилія. Прибувши до Афін у 427 році, Горгій привів у захват афінську публіку своїми промовами – так майстерно до нього не говорив ніхто.

Горгій зробив неоціненний внесок у розвиток античного ораторського мистецтва. На зборах в Олімпії він звернувся до присутніх із закликом до одностайності в боротьбі проти варварів. Олімпійська промова Горгія надовго прославила його ім'я (йому була поставлена статуя в Олімпії).

Горгій дотримувався думки, що чесноти чоловіків і жінок, дорослих і дітей, вільних і рабів принципово різні. Навіть у людей однієї статі, одного віку і соціального становища уявлення про чесноти не тотожні, відмінність між індивідами нескінченна.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Яку роль в житті суспільства софісти відводили людині?
2. Хто вперше проголосив положення "Людина – міра всіх речей"?
3. Як співвідносяться у філософії софістів поняття "людина" і "моральні норми"?
4. Як ви розумієте вислів: "Абсолютизація плинності, мінливості моральних уявлень привела софістів до скептицизму й морального нігілізму".
5. Який вплив на розвиток західної культури та цивілізації мала діяльність софістів?

3 Демокріт

Демокріт Абдерський (приблизно 460 – 370 роки до н. е.) – давньогрецький філософ, засновник атомістичної гіпотези пояснення світу. Демокріт народився в місті Абдери у Фракії. Він багато мандрував світом, вивчив філософські та натурфілософські ідеї різних народів (Єгипет, Вавилон, Персія, Індія, Ефіопія).

Усвідомлення етичних поглядів Демокріта наштовхуються на певні труднощі. Це викликано наявністю лише окремих етичних фрагментів його філософії (справжність яких до цих пір залишається предметом спору), і які, в свою чергу, містять певні протиріччя.

З одного боку можемо бачити гедоністичну спрямованість етики Демокріта: ”Задоволення і незадоволення створюють межу між корисним і шкідливим”. А з іншого – він інтелектуалізує моральні мотиви і висловлює впевненість у існуванні загальних етичних визначень: ”Для всіх людей одне і теж благо і одна і та ж істина. Приємно ж одному одне, іншому – інше”.

Багатозначність етики Демокріта можна пояснити тим фактом, що вона має точки дотику з багатьма, в тому числі різко полемізувавшими між собою, етичними теоріями античності. Так з основними його філософськими противниками – піфагорейцями, Демокріта споріднює ідея про гармонію, співмірність, до якої повинна прагнути в своїй поведінці людина і яка слугує критерієм цінності цієї поведінки. Із Сократом його поєднує визнання значної ролі розуму і визначення мети життя як досягнення щастя. Багато спільного у нього з Арістотелем, зокрема висока оцінка дружби і характеристика добродійності як середини між двома крайнощами. Зведення щастя до внутрішньої самозадоволеності підтверджують наявність у його етиці стоїчних мотивів. Що стосується Епікура, то Демокріт є учнем і продовжувачем етичних, і в цілому філософських його ідей.

Головною ціллю і базовим мотивом людського життя є, з точки зору Демокріта, гарний стан духу – *евтюмія*. Цей стан визначається філософом ще як ”уравноваженість”, ”гармонія”, ”безтурботність”,

”незворушність”, ”тиша”, ”незнання страху”, ”благий стан”. Гарний стан духу, не тотожний задоволенню, це стан, при якому душа живе безтурботно і спокійно, не збурена страхом та іншими пристрастями, це стан ”спокою, безтурботності і гармонії”.

Непідкорення всезагальному (принцип традиційної полісної моралі), а благо індивіда, його самозадоволеність – вихідний пункт і безпосередній зміст етики Демокріта. Його етика збігається з антропологією.

Перша суттєва ознака індивіда полягає в його здатності розрізняти задоволення і незадоволення, що дозволяє провести межу між корисним і шкідливим. Досягнення гарного стану духу полягає у вирішенні завдання: до задоволень потрібно прямувати, а незадоволень уникати.

Але світ людських потягів дуже складний і різноманітний. Занадто сильне прагнення до чогось одного, підкреслює Демокріт, обмежує всі інші. Постає завдання гармонійно урівноваженого задоволення різних потреб.

На думку Демокріта, потрібно розрізняти тілесні і духовні задоволення і віддавати перевагу духовним. Достойність людини полягає не в стані тіла, а в спрямованості її характеру. При цьому Демокріт не протиставляє душу і тіло як добро і зло. Мова йде про ціннісну ієрархію. Умовою досягнення гарного стану духу – є дотримання міри як в тілесних, так і в душевних задоволеннях. ”Прекрасна належна міра в усьому”.

Демокріт розвиває характерне для етики Стародавньої Греції поняття *міри*, яка ним визначається як відповідність поведінки людини його природним можливостям і здібностям. Через призму міри задоволення постає вже як об’єктивне благо, а не тільки чуттєве сприйняття.

Але як знайти міру в задоволеннях? Вирішальне слово тут належить розуму. Для Демокріта жити нестримано і жити нерозумно одне і теж. Він вважав, що все зло і нещастя відбуваються з людиною через відсутність необхідних знань. Звідси він робить висновок, що подолання проблем знаходиться в набуванні знань.

Розум задає міру страстям, підкоряє їх, він розпізнає і відділяє приємні і тривалі задоволення від тимчасових, минутих, наслідком

яких є страждання. Крім того, розум сам по собі є моральною цінністю.

Демокріт фіксує розходження між розумом, який задає норми і живими почуттями, нахилами. Він виходить із впевненості, що конфронтація розуму і почуттів може бути знята вихованням. Суть виховання, за Демокрітом, полягає в тому, щоб властиву для людини здатність – самому створювати свою природу, використовувати для засвоєння прийнятих в суспільстві норм благородності.

Речі набувають ознаки доброго і недоброго в залежності від того, як ними користуються. Тіло, наприклад, само по собі не є чимось поганим, але воно може таким стати, якщо його руйнувати надмірними задоволеннями. Тому завдання полягає в тому, щоб вимоги розуму, його судження про корисне і нерозумне стали потребами індивіда, щоб дух навчився черпати насолоди в самому собі, а це і є зміст моральності, добродійної поведінки людини. Таким чином Демокріт стверджує моральну автономність людини. Його позицію можна сформулювати так: не людина існує для моралі, а мораль для людини.

Демокріт, виходить із переконання, що основою єдності індивіда і суспільства є не суспільство, а індивід. Філософ заперечує мораль як щось, що знаходиться над людиною. Для нього вона має смисл, цінність лише тією мірою, в якій слугує людині.

Філософ вводить в етику поняття сорому і обов'язку як внутрішніх регуляторів поведінки: "Не говори і не роби нічого нерозумного, навіть якщо ти наодинці з собою", "Не із боязні, але із почуття обов'язку потрібно утримуватися від нерозумних вчинків".

Розуміння моралі Демокрітом зумовило і структуру його етики. В ній виділяються вчення про вище благо і вчення про добродійності. Добродійності або моральнісно справедлива діяльність – це спосіб досягнення вищого блага, кінцевої мети життя. Вище благо тотожно щастю індивіда, яке розуміється Демокрітом як гарний стан духу – евтюмія.

Цікаві факти

➤ Розповідають, що Демокріт потратив на свої подорожі великі гроші, які він отримав у спадок. Але розтрата спадщини в Абдерах, рідному місті філософа, переслідувалась в суді. На суді, замість свого

захисту, Демокріт зачитав уривки із свого твору і був виправданий: громадяни вирішили, що батьківські гроші потрачені не даром.

➤ *Цитати:*

Краще думати перед тим як діяти, ніж після.

Не намагайся знати все, щоб не стати у всьому невігласом.

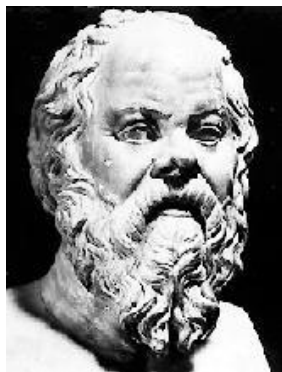
Закони непотрібні як для гарних людей так і для нерозумних: перші не мають потреби в законах, другі від них не стають кращими.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Які протиріччя характерні для етичної концепції Демокріта?
2. З якими етичними теоріями античності споріднені етичні погляди Демокріта?
3. Розкрийте сутність та зміст поняття "евтюмія".
4. Яку роль в досягненні щастя Демокріт відводить тілесним і духовним задоволенням?
5. В чому полягає поняття міри за Демокрітом?
6. Як, на думку Демокріта, знайти міру задоволення?
7. Який вплив на процес досягнення щастя здійснює, на думку Демокріта, виховання?
8. Як слід розуміти вислів: "Не людина існує для моралі, а мораль для людини"?
9. Яка роль в структурі етики Демокріта належить добродійностям?
10. Як ви розумієте вислів: "Не говори і не роби нічого нерозумного, навіть якщо ти наодинці з собою"?

4 Сократ

Сократ (470 – 399) – перший в історії етики мораліст-просвітитель. Головним предметом промов і бесід Сократа були

питання етики. Продовжуючи лінію софістів на вивчення людини, акцентував свою увагу не на проблемах людини, буття якої різнобічне, а на проблемах морального буття людини. Але, на відміну від софістів, Сократ переконаний в існуванні загальних моральних понять. Предметом його філософії є ціннісний зміст життя – питання щастя, блага, добродійностей, добра і зла та ін.

Для Сократа знання того, що саме є ”моральним”, – передумова морального життя. Люди живуть погано тому, що не знають, як жити правильно, і через це страждають. У бесідах і дискусіях Сократ звертав головну увагу на пізнання добродійності. У зв’язку з цим він ставить запитання: як може бути моральною людина, якщо вона не знає, що таке добродійність?

На початку своїх міркувань про добродійність Сократ брав розум як вирішальну ознаку, що відрізняє людину від тварини й узагалі від усіх живих істот. Він вважав, що тільки знання дає змогу людині розумно скористатися засобами, які вона має. Тому, концептуальною основою етики Сократа є принцип **”Мораль – це знання”**.

Всі моральні норми, правила поведінки за Сократом повинні бути піддані критичному аналізу, обґрунтуванню розумом. Тільки усвідомлені моральні норми отримують владу над людиною. Люди не дотримуються моральних добродійностей, тому що не знають їх. Пізнання добродійностей є гарантією добродійності людини. Мудрість і моральність це синоніми.

Добродійність є знання, яке засноване на особистих спостереженнях, роздумах. Найбільша добродійність – помірність. Вона наближує до Бога. Головними чеснотами Сократ вважав стриманість (приборкування пристрастей), мужність (подолання загрози) і справедливість (дотримання божих і людських законів). Цих чеснот людина досягає шляхом самопізнання і пізнання того, що, якщо

робити добрі справи, будеш щасливим, а якщо погані – будеш нещасним.

Сократ абсолютизує мораль, робить значний крок до абстрактного моралізаторства, відриву моралі від предметно-практичної діяльності, що є характерним для Платона. Але в порівнянні з Платоном мораль Сократа ще не відірвана від діяльності людини, він бачить в ній стержень, сенс людського буття. Філософ не мораль виводить із життя, а життя підводить під мораль.

Іншим концептуальним положенням етики Сократа є принцип **”Пізнай самого себе”**, який пов’язаний з девізом ”мораль – це знання”. Знання про благо людини, добродійності людини виражають саму суть людини, тому пізнання людиною себе і є пізнанням добродійностей, пізнанням добра. Людина яка пізнає себе, пізнає добродійності, буде жити і діяти відповідно до них.

Історична заслуга Сократа полягає в тому, що він уперше раціоналізував обґрунтування моральності, поклавши тим самим початок етики як науки. Моральна концепція Сократа є актуальною, тому що продовжує традиції софістів на утвердження критичного, усвідомленого підходу до вибору цінностей, моральних норм і правил поведінки, критичного відношення до традицій, авторитетів.

Недоліком є те, що Сократ абсолютизує пізнавальний аспект моралі. Цей аспект важливий, але не достатній для розвитку моральності людини.

Цікаві факти

➤ Син скульптора Софроніска і повітухи Фенарети, Сократ народився близько 469 до н. е. в Афінах. В ранні роки навчався у батька обробки каменю і навіть вважався здібним скульптором, проте скоро покинув батьківську майстерню аби навчатись риторики та софістичної мудрості в освіченого афінянина Критона.

Головний рід занять Сократа – етичні бесіди з громадянами, з метою спонукання їх до пошуку моральної істини та самовдосконалення. Він бачить своє життєве призначення в тому, щоб будити афінян від морального сну.

Своєю діяльністю, спрямованою проти домінуючих думок і

забобонів, Сократ викликав незадоволеність і переслідування з боку держави. Звинувачення в безбожності і вигнання з Афін Анаксагора і Протагора, були наочними прикладами. Сократ це усвідомлював, але своє уявлення справедливого і несправедливого ставив вище інших міркувань і навіть життя.

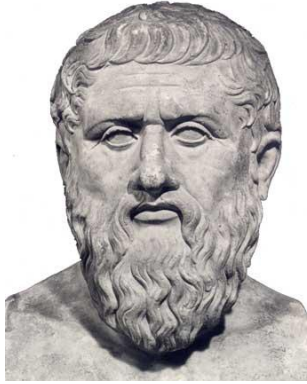
Противники Сократа звинуватили його в безбожності, а також у шкідливому впливі на молодь. Згідно з традицією Сократ повинен самостійно обрати для себе покарання. Традиційно, у таких випадках, підсудний демонструє розкаювання і безумовне визнання справедливості звинувачення. Сократ не став цього робити. Він продовжував наполягати, що його діяльність справедлива і необхідна для Афін і за це його потрібно нагородити, а не наказувати. Більш того, якщо судді його випустять на волю, він буде продовжувати займатися тим же. Цим Сократ провокує суддів і засуджується до смертної кари: підсудний повинен був випити яд. Хоча у нього все ще залишається можливість покинути місто, він відмовляється, оскільки не бажав зраджувати своїм принципам.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Які проблеми буття людини розглядає Сократ?
2. Як Сократ визначав поняття моралі?
3. Чому, на думку Сократа, люди не дотримуються добродійностей?
4. Що в етичній концепції Сократа є гарантією добродійності?
5. Яку роль в етиці Сократа відіграє принцип "пізнай самого себе"?
6. В чому полягає історична заслуга Сократа?

5 Платон

Основу етики *Платона* (427–347 рр. до н. е.) складають вчення про ідеї і про душу. Платон стверджував, що існує відмінний від земного світу вищий світ ідей – ідеальних сутностей, які перебувають поза фізичним часом і простором і є прообразами усіх земних речей та явищ.

Найвища ідея – ідея блага. За Платоном, мораль – надбання ”неба”, де знаходяться загальні зразки блага, справедливості. Володіння благом є щастя. На думку Платона, ”щасливі тому, що володіють благом”. Досягнення щастя становить

щонайвищу мету людського існування.

Однак для людини шлях до щастя утруднений. Єдиним містком, що відкриває шлях людині в ідеальний світ, є розумна душа. Душа співпричетна до світу ідей, тому що її вища, найчистіша, розумна частина повернута до цього світу. Але її нерозумна частина тяжіє до грішної землі. Цей розлад двоєдиної душі Платон уявляє як боротьбу візника (розуму) з гарячими кінями (емоційною частиною душі). Час від часу коні беруть гору, викидають душу зі світу ідей, вона втілюється у тіло, і тоді народжується людина. За Платоном, людина досягає фізичної досконалості, але не розвивається духовно. Платон намагається довести, що розвиток людини є розгортанням тих якостей, які були спочатку притаманні її душі.

Якщо перше положення платонівської етики наголошує: ”Джерело духовності знаходиться поза людиною і поза суспільством”, то друге полягає в тому, що моральні якості (чесноти) споконвічно притаманні окремому індивіду (точніше, його душі), тому, що душа згадує світ ідей, в якому перебувала до появи у матеріальному світі. У складі душі Платон виділяє три добродітності – мудрість (чеснота розуму), мужність (чеснота волі), помірність (чеснота почуттів), і над усіма добродітностями стоїть головна – справедливість. Вона панує в світі ідей.

Вища людська чеснота – мудрість, прояв розумної частини душі, притаманна мудрецам-філософам, котрі є єдиними достойними правителями держави. Мужність – чеснота воїнів, які захищають державу. Помірність, пов’язана з чуттєвою частиною душі, притаманна

ремісникам і землеробам. Ще нижче на щаблях чеснот перебувають раби, які існують узагалі поза мораллю і позбавлені будь-яких чеснот, тому що сумнівно, щоб у них була душа. Усі виконують належні їм обов'язки, що й забезпечує збереження у державі справедливості. Про це Платон говорить в трактаті "Держава".

Цікаві факти

➤ Платон походив з аристократичної сім'ї, що брала активну участь у політичному житті Афін. При народженні був названий Аристоклом на честь діда. Своє прізвисько отримав вже у зрілому віці, що перекладається з давньогрецької мови як "широкий". За однією з версій, Платону дали таке ім'я як синонім широких поглядів на світ.

Хлопчиком Платон навчався у найкращих афінських вчителів, вивчаючи риторику, музику, живопис та ін.

В 408 р. до н. е. 20-річний Платон в Афінах, випадково перед театром Діоніса на схилі Акрополя почув Сократа, який вів бесіду з афінянами. Ця зустріч перевернула його світогляд: витончені мистецтва відійшли на другий план, поступившись місцем філософії (він навіть спалив усі свої ранні поетичні твори), відмовився від політичної кар'єри. Платон став одним з найбільш відданих учнів Сократа і до самої його страти залишався в числі постійних співбесідників. Хоча сучасники відзначають, що Платон усе життя відрізнявся крайньою сором'язливістю і замкнутістю.

Після смерті Сократа в 399 р. до н. е. Платон їде в Мегари до Евкліда, в якого тепер збирались афінські сократові учні. Пізніше відправився у довгу подорож. Відвідує Південну Італію, Сіцилію, Північну Африку, Іудею та ін.

Повернувшись до Афін, Платон придбав на північно-західній околиці міста будинок із садом, де заснував свою відому філософську школу. Вся ця місцевість, де колись розташовувалось святилище богині Афіни, перебувала під покровительством героя Академа. Так, 385 р. до н. е. виникла Платонівська академія, в якій, за задумом самого Платона, мали б виховуватись істинні мудреці, призначення яких – керувати державою. Учні Академії навчались невідомим раніше наукам: діалектиці, аналітиці, методології, філософії, індуктивним і дедуктивним методам пізнання.

У 366 р. до н. е. в Академії з'являється Арістотель і залишається до смерті Платона.

Заняття в Академії двічі переривались у зв'язку із поїздками до Сицилії на прохання Діона Сіракузького в 367 – 366 і 361 роках до н. е. Прагнучи привнести мудрий початок в політику, перевірити свою теорію на практиці, 60-річний філософ намагався реформувати державну владу за допомогою філософії. Проте спроби Платона залишились марними, і він переконався, що тиранія назавжди залишиться глухою до філософії.

Залишок життя Платон присвятив філософським та науковим заняттям в Академії та роботі над своїми "Діалогами". Помер Платон в 347 р. до н. е. у віці восьмидесяти років, в день свого народження. Його поховали в саду Академії.

Значення Платона та його вплив на світову філософію підкреслив англійський філософ і математик 20 століття Альфред Вайтхед: "Найбільш надійна характеристика європейської філософії полягає в тому, що вона являє собою лише низку приміток до Платона".

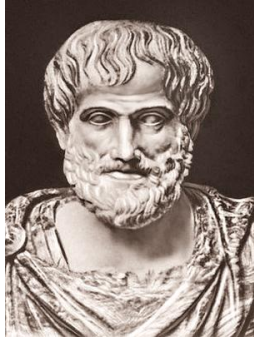
Платонівська Академія проіснувала майже 900 років.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Яку роль в житті Платона належить Сократу?
2. Що є основою етики Платона?
3. В чому полягає найвища мета існування людини?
4. Який "єдиний місток", що відкриває шлях людині в ідеальний світ?
5. Де, на думку Платона, знаходиться джерело духовності?
6. Які три добродітності у складі душі виділяє Платон?
7. Яка добродітність панує в світі ідей?
8. Проаналізуйте вплив Академії Платона на розвиток античної філософії.

6 Арістотель

Арістотель (384 – 322 рр. до н. е.) – давньогрецький вчений-енциклопедист, філософ, логік.

Арістотель першим увів етику як самостійну дисципліну у систему науково-філософського знання, розмістивши її між психологією – наукою про душу, і політикою – вченням про державу. Він першим дав назву науці, що займається сферою міжособистісних стосунків і поведінкою індивіда як розумної і політичної (суспільної) істоти. Трактат, у якому викладено вчення Арістотеля про мораль, має назву "Нікомахова етика". Цей твір являє собою практичні поради щодо правильної поведінки.

Арістотель визначає етику як науку яка вивчає етичні добродієвності, їх роль в досягненні щастя, досліджує, який характер, який норов є найкращим.

Етика Арістотеля складається з трьох частин: вчення про вище благо, вчення про природу добродієвності і вчення про конкретні добродієвності.

Арістотель визначає два види добродієвностей:

– діаноетичні (розумові), що пов'язані із розумовою частиною душі. До них відносяться мудрість, поміркованість, практичність, винахідливість тощо;

– етичні, що стосуються характеру людини. Арістотель виділяє десять етичних добродієвностей: мужність, благородність, щедрість, пишність, величавість, честолюбство, рівність, правдивість, дружелюбність, люб'язність.

Діаноетичні добродієвності вивчає філософія, етичні – етика.

Добродієвності першої групи виникають здебільшого шляхом навчання, другої – як результат, насамперед, звички. Щоб досягти моральної мети, необхідне поєднання діаноетичних і етичних добродієвностей. Гарантія добродієвного життя вміщується у принципі "**золотої середини**", принципі міри, яку Арістотель вводить в систему добродієвностей: "*уникай крайнощів і дотримуйся середини*".

Арістотель полемізує із Сократом і Платоном, які вважають, що джерелом і основою добродієвностей є знання, вірне розуміння. Але саме знання мало сприяє щастю, важливо не просто знати, а діяти.

Доброчинність – чинити найкращим способом. Вище благо, це не саме володіння доброчинністю, не стан душі, а діяльність. Етика у Арістотеля має практичну направленість.

За Арістотелем, моральні доброчинності це результат розумної і нерозумної частини душі. Доброчинності є специфічною мірою людського буття. Тварини і боги не причетні до них, оскільки першим не вистачає розуму, а другим – афектів. Тварини нижче доброчинностей, а боги вище.

Велике значення для моральнісної поведінки має не сама притаманність людині розуму і афектів, а їх співвідношення. Схильності, афекти складають основу етичних доброчинностей, а розум спрямовує їх, керує ними. При цьому і розум і афекти відіграють активну діяльнісну роль. Доброчинності виникають тоді, коли правильно спрямований розум погоджується з рухом почуттів, а рух почуттів відповідно з розумом. Більше того ”скоріше правильно спрямований рух почуттів, а не розум слугує початком доброчинностей”. Але найбільш оптимальним є шлях, коли розум і почуття ідуть назустріч один одному.

Ідеалом морального життя Арістотель вважав життя мудреця. Споглядальна діяльність розуму відрізняється значущістю і цінністю заради себе самої і вміщує у собі притаманне їй одній блаженство, тільки воно надає інтелектуальну і духовну насолоду.

Уперше в історії етики Арістотель зробив предметом дослідницької уваги питання про добровільність вчинків і свободу вибору. Він розділяв добровільні і недобровільні вчинки. При цьому, з його точки зору, лише добровільні діяння потребують подяки або засудження, а ті, що зроблені без свідомого волевияву, мають отримувати або прощення, або співчуття.

Етика Арістотеля є практичною наукою про благо і щастя людини, що живе в суспільстві, про людські здібності, які роблять її придатною для такого життя та гідною блаженства.

Цікаві факти

➤ Арістотель народився в місті Стагіра. У 367 р. до н. е. – 347 р. до н. е. вчився в академії Платона в Афінах, у 343 р. до н. е. – 335 р. до н. е. був вихователем сина царя Македонії Філіппа – Александра. У 335 р. до н. е. повернувся до Афін, де заснував свою філософську

школу – перипатетиків.

Арістотель жив і працював у той час, коли культура вільних грецьких міст-держав досягла найвищого розквіту і почала поширюватись разом із завойовницькими війнами Александра Македонського далеко за межі Балканського півострова.

Арістотель часто чув розповіді про афінських мудреців Сократа і Платона. Із мрією стати учнем Платона, він відправився до Афін. Допитливий і живий розум Арістотеля приводив у захват Платона, він вважав його найбільш здібним серед своїх учнів. Водночас Платону не дуже подобалось, що розум учня більш схильний до вивчення дійсності, аніж підпорядкований абстрактним наукам, а також дещо дратував чепурний вигляд Арістотеля. Платону здавалось, що учень не ставиться із належною байдужістю до всього життєвого, що він сам зневажав.

У викладенні філософських поглядів Арістотель, схильний до аналізу та вивчення дійсності, різко відрізнявся від свого учителя. Звідси пішла легендарна фраза: "Платон мені друг, але істина дорожче".

По смерті Платона залишив Афіни в 348 р. до н. е. й подався до Малої Азії.

У 343 р. до н. е. Арістотель отримав запрошення від македонського царя Філіппа II прибути в Македонію та стати учителем його сина Олександра. Три роки присвятив Арістотель вихованню Олександра (десь від 13-ти до 16-річного віку). Згодом отримавши владу і почавши завоювання, вдячний Македонець повністю звільнив від податків ціле місто Стагір – лише за те, що там народився Арістотель, його Вчитель.

З Александром Македонським Арістотель розстався тільки напередодні його першого походу в Азію.

У 335 р. до н.е. Арістотель повертається до Афін, де засновує свою власну школу. Він не був афінським громадянином, і не мав юридичного права придбати в Афінах будинок і землю, а тому заснував свою школу за межами міста, недалеко від храму Аполлона Лікейського. Тому з часом Лікеєм (Ліцеєм) почала називатися сама школа Арістотеля. Тут знаходилися будівлі і сад, а при будівлях була крита галерея для прогулянок. Учні школи Арістотеля називали перипатетиками, що з давньогрецької мови перекладалось як "ходити, прогулюватись", оскільки заняття школи Арістотель проводив на відкритій галереї для

прогулянок. Чисельність перипатетиків не була великою, оскільки філософія Арістотеля включала в себе природничі погляди, цілком чужі і незвичні для афінян. І все ж Арістотель, як і Платон, відводив філософії найбільш піднесене місце.

Хоча як істинний мудрець Арістотель тримався якнайдалі від політики, коли помер Олександр Македонський – його вихованець і покровитель, – Арістотель зрозумів, що залишатись в Афінах йому небезпечно. Певну роль відіграло і те, що великий філософ у житті був малоприємною і різкою людиною. Не маючи інших причин для вигнання Арістотеля, афіняни звинуватили його у неповазі до богів. Не бажаючи повторити долю філософа Сократа, засудженого афінянами на смерть, Арістотель поспішив втекти з Афін до Халкіді, пояснивши друзям причину своєї втечі: ”Хочу позбавити афінян нового злочину проти філософії”.

Помер філософ у Халкіді 322 р. до н. е. Тіло філософа перевезли в його рідне місто Стагіру, де міщани побудували розкішний мавзолей.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Яку назву має трактат, у якому викладено вчення Арістотеля про мораль?
2. Яке означення дає Арістотель етиці як науковій дисципліні?
3. Яка структура етики Арістотеля?
4. Проаналізуйте сутність та зміст вчення Арістотеля про добродійності.
5. Яка роль належить принципу ”золотої середини” в етиці Арістотеля?
6. Що є джерелом і основою добродійностей в етиці Арістотеля?
7. Яку роль в розвитку моральності особистості належить почуттям і розуму?
8. В чому полягає історична заслуга Арістотеля?

7 Етика задоволення (гедонізму)

У розвитку філософії після Арістотеля відбулися досить глибокі зміни, пов'язані з кризою і руйнуванням демократичних полісів. На їх місце прийшли військово-бюрократичні монархії, які підтримували політичне об'єднання різних народів. Різко посилювалося відчуження індивідів від держави. Суспільна ситуація змінилась настільки, що добродійність особистості не могла реалізуватися в суспільно-політичній діяльності. В цих умовах особистість звертається до свого внутрішнього світу, щоб у собі, в надрах духу знайти блаженство, спокій і гармонію, задоволення творчих домагань, свободу, які вже безслідно зникли із суспільної практики.

Коло інтересів освіченої частини грецького суспільства звужується, відбувається замикання на питаннях приватного життя особи, правил приватної моралі. Послаблюється загальний інтерес до теоретичного знання, падає довіра до пізнавальної сили людського розуму. Замість універсальних завдань світогляду, що охоплювали всі галузі знання, питання науки та філософії, виникає прагнення звести наукові проблеми до практичних правил особистої поведінки людини, які повинні забезпечити щастя. Причому, щастя людини розуміється як здатність до "незворушного" життя, "втечі" від зовнішнього світу, зовнішніх проблем. В цій ситуації свобода і щастя людини не залежать від зовнішніх проблем людини, від впливу зовнішнього світу.

В античній філософії ці принципи, реалізовувалися в теорії та практиці представників епікуреїзму, стоїцизму та скептицизму.

Розглянемо теоретичні засади епікуреїзму та стоїцизму в контексті їх зв'язку з етикою задоволення (гедонізму) та етикою аскетизму відповідно.

Етика задоволення кіренаїків

Засновником школи кіренаїків був учень Сократа *Арістипп* (помер після 366 р. до н.е.), який походить із Кірен. Послідовниками Арістиппа були Федір Безбожник (330 – 270 рр. до н. е.), Гегесій (біля 320 – 280 рр. до н. е.).

Кіренаїки відкидали мораль, як відчужену надіндивідуальну силу і вищою етичною цінністю вважали саме життя людини в її позитивних чуттєвих проявах. В основі цих чуттєвих проявів лежить тілесне задоволення. Моральні норми повинні підкорятися людським потребам

в задоволенні. Головна ціль кіренаїків, головна ідея – це свобода, самоствердження конкретної людини.

Задоволення є благо, і до нього потрібно прагнути, незадоволення або страждання є зло, і його потрібно уникати. Відсутність задовольень і страждань не є ні благом, ні злом. Різниця між задоволенням і стражданням є критерієм розпізнавання добра і зла. Задоволення можуть бути виміряні тільки інтенсивністю, і тому справжнім задоволенням є лише тілесні задоволення.

Задоволення є дещо наявне, яке відноситься до сучасного – ні спогади про благо, ні очікування блага не викликає в індивіда задоволення. Не потрібно також змішувати задоволення, як окреме відчуття, яке є метою діяльності, зі щастям, що є сумою різних відчуттів.

Задоволення часто поєднанні зі стражданням, і навпаки. Немає людини, яка би тільки насолоджувалася або, навпаки, тільки страждала. І мудрець, на думку кіренаїків, не відчуває одних задовольень, як і життя нерозумної людини не є постійним стражданням.

Виникаючі в емпіричній діяльності протиріччя індивід вирішує за допомогою розуму, освіти, філософії. Як і Сократ, кіренаїки звертаються до знань як засобу подолання життєвих реальних проблем. Але, на відміну від Сократа, вони вважають цей засіб допоміжним. Знання мають цінність, оскільки дозволяють більш повно насолоджуватися. Знання звільняють від тих соціальних умовностей, які перешкоджають досягненню задовольень. Розповідають, що коли слуга Арістіппа, який ніс мішок з грошима, поскаржився на його важкість, той відповів: "Викинь лишнє і неси скільки можеш".

Недоліком етики кіренаїків є те що вони абсолютизували принцип тілесного "задоволення".

Цікаві факти

➤ Свідчення про життя засновника школи кіренаїків Арістіппа незначні. Але вони дають можливість зробити висновок, що він не тільки був родоначальником етичного гедонізму, але і єдиним в історії європейської етики до кінця послідовний представник цього напрямку.

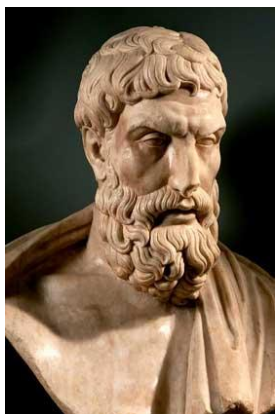
Арістіпп вважав себе вільним від громадських або політичних зобов'язань, заявляючи, що він скрізь іноземець. Зі свідчень стародавніх авторів Арістіпп постає то при дворі царя Діонісія, то на бенкеті, то в

спілкуванні з Платоном, то в бесіді зі слугою, як людина, яка уміє насолоджуватися, не стаючи при цьому рабом насолоди. Арістіпп міг пристосуватися до будь-яких обставин не втрачаючи своєї незалежності. Відмічається його дотепність, а також повна свобода від забобон і умовностей, в тому числі моральних.

Етика задоволення Епікура

Епікур (341 – 271 рр. до н.е.) давньогрецький філософ-матеріаліст. Заснував філософську ("епікурейську") школу в Афінах.

Йому належить до трьохсот праць (зокрема, "Про ціль життя", "Про любов", "Про справедливу поведінку" тощо), проте до наших часів вони не збереглися, крім трьох листів, окремих уривків з листів і творів, збірки висловлювань.

Епікур продовжував розробку атомістичної теорії Демокріта. Але на відміну від теорії Демокріта, у якій рух атомів здійснюється у порожнечі винятково за законом падіння тіл під власною вагою, у Епікура – поряд з дією закону падіння з'являється ще один чинник – атом виявляє властивість "самочинного відхилення". Ідея Епікура про самочинне відхилення атомів є специфічним відображенням факту з'явлення у людей нових якостей – індивідуальної свободи, певного мінімуму соціальної автономії особи. Людина – цей "соціальний атом" – набуває в собі (а не в космічному світопорядку, котрий розчиняє індивіда, його неповторність) автономного, самодостатнього ґрунту свого волевиявлення.

З іншого боку сенс своєї ідеї про самочинне відхилення атома Епікур вбачав у основному правилі мудрості – вміти відхилитися від незадоволення, страждань. Йдеться саме про "відхилення" від страждань, а не про гонитву за задоволенням бажань. Гонитва за бажаннями приносить свою протилежність – невдоволеність. Задоволення, за Епікуром, – це відсутність страждань.

Епікур створив життєствердуючу етику, яка за своїм спрямуванням оптимістична і утилітарна. Згідно з нею, моральне життя потребує дотримання міри в усьому. Ідеал – у задоволенні природних, а не надуманих бажань. Справедливість у тому, щоб не шкодити іншому і не зазнавати шкоди від іншого. Мудрість не тільки

дає знання, а й духовну насолоду.

Епікур продовжує традицію обґрунтування свободи індивіда, продовжує лінію кіренаїків, які задоволення вважають основою добродійного життя. Але Епікур по іншому підходить до трактування проблеми задоволення ніж кіренаїки. По-перше, самі задоволення піддаються ним ціннісному аналізу і доповнюються принципом розумного задоволення. По-друге, Епікур наповнює задоволення духовним, моральнісним змістом.

В протилежність Платону, Епікур вважає, що мораль базується на її земних інтересах, радощах, а не на абстрактних поняттях.

Тілесні задоволення, на думку Епікура, потрібні, але вони тільки перший елемент щастя. Другий елемент – це духовні задоволення (знання, духовне спілкування друзів). Тому для епікурійців ідеалом є мудрець, філософ, який усамітнися від зовнішнього світу, відкинув суспільно-політичну діяльність, незалежний від рабства природних, тілесних задовольень, багатства, честолюбства та інших соціальних цінностей. Єдине, що цінить Епікур, це дружбу і спілкування з друзями. Такий спосіб життя приводить до третього елемента щастя – *атараксії* (грец. ataraxia – незворушність). Атараксія – стан духу, стан звільнення від страждань і страстей, стан внутрішнього спокою, спокою від зовнішнього світу, зовнішніх проблем, які виникають у житті людини, стан свободи і щастя які не залежать від зовнішніх чинників.

На думку Епікура, свобода і щастя людини не повинні залежати від зовнішніх чинників. Тому, центральною ідеєю етики Епікура є обґрунтування самоцінності індивіда, справжнє щастя якого полягає в його незалежності, внутрішньому спокої, безтурботності, атараксії.

Цікаві факти

В 306 році до н.е. 36-річний Епікур, після довготривалого (322 – 306 рр.) перебування в містах Малої Азії (Мілени та ін.), повертається в Афіни.

➤ Епікур купує дім із садом, де вирішує відкрити свою школу. Філософська ("епікурійська") школа в Афінах, отримала назву "Сад Епікура". Звідси найменування епікурійців "філософи Саду", а самого Епікура "Садослів". З цього часу, протягом багатьох десятиліть тут будуть збиратися ті, хто шукає мудрості і спокою. В своєму Саду Епікур повісив табличку: "Тут ти знайдеш задоволення – вище благо. Гостинний хазяїн цієї оселі залюбки пригостить тебе ячмінними

пиріжками та свіжою водою із джерела... Чи бажаєш ти приємно провести час?”.

Життєдіяльність Епікура вирізняється тим, що він не просто як індивід жив відповідно до свого вчення, а намагався придати йому життєорганізуючий принцип. ”Сад Епікура” це своєрідна спільнота друзів-однодумців, поєднаних філософсько-життєвими цілями, якій не має прикладу в історії за часом свого існування та відданостю учителю.

Філософська школа Епікура проіснувала більше 800 років і залишалась відомою навіть тоді, коли майже всі грецькі філософські школи розпалися. Це підтверджує, що епікурійська етика відповідала певним соціальним запитам і настрою епохи.

Помер Епікур у 72 роки. За свідченням його учнів, він ліг у мідну ванну з гарячою водою, попросив нерозбавленого вина, випив, побажав учням не забувати його вчення і помер.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Який вплив на розвиток свідомості греків мали криза та руйнування демократичних полісів?
2. Які теоретичні та практичні підходи в Стародавній Греції характеризують період післяаристотелівської етики?
3. Хто вважається засновником етичної школи кіренаїків?
4. Що кіренаїки вважали найвищою цінністю?
5. В чому полягає головна ідея етики кіренаїків?
6. Яке місце в етичній концепції кініків належить знанням?
7. Прокоментуйте вислів Арістіпа ”Викинь лишнє і неси скільки можеш”.
8. В чому полягає різниця етики задоволення Епікура та етики задоволення кіренаїків?
9. Яку філософську школу заснував Епікур?
10. Дайте означення поняття ”атараксія”.
11. В чому полягає різниця між ”атараксією” Епікура та ”евтюмією” Демокріта?
12. Який сенс Епікур вкладає в поняття щастя?
13. Яку роль в досягненні щастя Епікур надає свободі?

8 Етика аскетизму

Етика аскетизму кініків

Її засновником є *Антисфен* (біля 450 – 360 рр. до н. е.), учень і друг Сократа. Після смерті учителя заснував в Кіносарзі свою школу, відому під іменем кінічної. Сам термін "кініки" походить від грецького слова куоп – "собаки". Так, відповідно ряду джерел, називали спосіб життя кініків їх вороги.

Кініки вважають, що людина не щаслива, тому що не вільна. А не вільна, тому що є рабом штучних цінностей, норм і правил поведінки (багатство, влада, слава тощо). І щоб стати щасливою, людина повинна відкинути всі ці цінності і жити простим природним життям. Мінімум турбот про харчування, одягу і задоволення інших потреб. Природа була для них ціннішою, ніж звичаї та інші соціальні норми життя.

Численні праці Антисфена не збереглися. Діоген Лаертський так передавав його погляди: "Людину можна навчити доброчинності. Благородність і доброчинність – одне і теж. Достатньо бути доброчинним, щоб бути щасливим". Антисфен виходить із ідеї Сократа про автономність моралі, про те, що доброчинність сама по собі є щастям, але вносить до неї уточнення. На відміну від Сократа, який пов'язував доброчинне життя з активністю мислення, пізнання, Антисфен пов'язував доброчинність з волею і дією. Людина, яка досягла панування над собою, не стане вчитися читати і писати. Для доброчинності завжди наявні всі передумови, тому що вона сама є передумовою всього. Завдання полягає в тому щоб практикувати її. Крім того, доброчинність вільна від будь-яких зовнішніх залежностей.

Кініки абсолютизували принцип Сократа про автономію моралі. достатньо бути доброчинним, щоб бути щасливим. Але доброчинність у них не сократівське знання, а воля, діяльність. Для досягнення доброчинності потрібно практикувати її, виробити силу волі.

Кініки проповідували аскетизм, який у них перетворився в ціль. Щасливим для кініків вважався той, хто переміг всі спокуси, зумів утриматись від задоволень.

Абсолютизація принципу "аскетизму" кініками вела до тваринного стану, відмови від культури.

Цікаві факти

➤ Кініки намагалися переконати людей в своїй правоті наглядною реалізацією своїх уявлень про належний спосіб життя. Найбільш яскраво це продемонстрував учень Антисфена *Діоген Синопський* (помер 330 – 320 рр. до н. е.). Діоген відомий своїм повним ігноруванням цивілізованих форм існування. Діогену приписують багато праць, але всі його праці загублені. Всі свідчення зводяться до того, що він був високоосвіченою людиною і філософом за покликанням. Він спілкувався з Платоном та іншими відомими філософами.

Діоген уподібнював себе учителю співів, який навмисне бере на тон вище, щоб ”учні зрозуміли, в якому тоні потрібно співати їм самим”. Цей тон полягав у тому, що Діоген звів до мінімуму тілесні потреби. Серед нечисленних предметів (плащ, який слугував йому і оджею і підстилкою, ложка і т. п.) у нього була також кружка для пиття, але, побачивши один раз як хлопчик п’є воду із долоні, Діоген викинув кружку. Жив він, як відомо, в пустій глиняній бочці.

Знатне походження, славу висміював, називаючи це все прикрасами пороку. Відкидав він і норми пристойності: їв та інші тілесні потреби задовольняв прилюдно, на площі. Діоген не вважав себе пов’язаним законами міста і на запитання, звідки він, відповідав: ”Я – громадянин світу”.

Діоген намагався доказати, що людина може знайти задоволення в собі і не потребує нічого іншого – ні інших людей, ні соціальних норм поведінки.

Відомо, коли Олександр Македонський підійшов до Діогена і сказав: ”Я – Великий Олександр, ти можеш просити все, що забажаєш”, то гордий Діоген побажав: ”Відійди і не загороджуй мені Сонце”.

Одного разу Олександр Македонський після бесіди з Діогеном сказав, що, якби він не був Олександром, то хотів би стати Діогеном. Можливо це зауваження потрібно розуміти так, що, відгороджуючись від світу, людина знаходить внутрішнє самозадоволення, яке можна порівняти із задоволенням монарха, який підкорив собі весь світ.

Етика аскетизму стоїків

Стоїцизм, вчення однієї з найбільш впливових філософських шкіл античності, яка виникла наприкінці IV ст. до н. е. в Греції. Своє ім'я школа отримала від назви портика *Стоя Поїкіле* (грец. букв. "розписний портик"), де засновник стоїцизму, **Зенон** із Кітіонна (близько 334 – 262 рр. до н.е.) вперше виступив як самостійний вчитель. Учнями і послідовниками Зенона були Клеанф, Хрісіпп. У Римі стоїцизм знайшов свою другу батьківщину. Найвідоміші представники римської школи стоїцизму Сенека, Епіктет, Марк Аврелій.

Філософія "героїчного песимізму" (так іноді характеризують стоїцизм) була дуже співзвучна із суспільним світоглядом. Замість колективних форм відповідальності людей має місце піднесення відповідальності людини за свої дії. Проповідується фаталізм, віра в людську долю. Замість альтруїзму проповідується егоїзм, егоцентризм і аскетизм. У світі панує невблаганна необхідність (фаталізм), вчать стоїки, і немає можливості протистояти їй. Людина цілком залежить від усього, що діється у зовнішньому світі.

Стоїки продовжують традицію тих етичних концепцій, які відстоюють свободу індивіда, здатність бути свободним і щасливим незалежно від зовнішніх чинників.

В світі панує необхідність і в її роковий хід включена людина, яка повинна усвідомити невідворотність долі – і в цьому її свобода, незалежність, джерело спокою і рівного духу. Людина усвідомлюючи невідворотність долі, угамовується, а це надає їй силу, стійкість, упевненість. В цій ситуації людина свободна, її свобода і щастя не залежать від зовнішніх чинників. І у якій б ситуації людина не потрапляла, якими б важкими не були проблеми, вона духовно піднімається вище цих проблем, вона відчуває свою правоту, свою силу над проблемами, могутність духу.

Людина з одного боку не може протидіяти долі, а з іншого – доля не може "зламати" людину, підкорити її собі, якщо вона протиставляє їй стійкість духу, внутрішню гордість, гідність.

Стоїки проповідують відчуженість від пристрастей і зовнішніх благ як умову внутрішньої моральної свободи. "Краще гідно вмерти, ніж негідно жити" (Сенека).

Стоїки відривають мораль від емпіричного життя і надають доброчинностям абстрактний абсолютний зміст. Для стоїків стійкість духу є основною доброчинністю і для щастя їм цієї доброчинності достатньо. Доброчинність – найважливіше для щастя.

Основним принципом етики стоїків є усвідомлення пануючої в світі необхідності і підкорення їй, не втрачаючи при цьому почуття власної гідності. Цей принцип має різні форми вираження: жити в злагоді із природою, жити добродібно, жити розумно.

Мудрість дозволяє стримувати афекти (чуттєві пориви), але для цього, згідно з ученням стоїків, слід виробити в собі чотири чесноти: розсудливість, невибагливість, неблаганність, мужність і таким чином можна виробити ідеальний спосіб ставлення до світу – *apatію* (відсутність переживань, безпристрасність, загальне блаженство).

Стоїки також часто використовували термін *атараксія*, оскільки прагнули до спокою в думках, але все ж віддавали перевагу слову апатія – відсутність пристрастей.

Цікаві факти

➤ ***Зенон*** народився в місті Кітійон на острові Кіпр. В 308 році до н. е. заснував в Афінах свою школу, яка отримала назву стоїчної від "стоа пойкиле" – візерунчастого портика, прикрашеного фресками. Твори Зенона дійшли до нас у вигляді небагаточисленних фрагментів. Зенон розрізняв три частини філософії: логіку, фізику, етику. Відоме його порівняння філософії з фруктовим садом, де логіка – садова огорожа, фізика – фруктові дерева, а етика – плоди дерева, тобто результат, що базується на певних (зумовлено-визначених) принципах і обмежений певними рамками.

➤ Незвичною була біографія одного із визначних представників римського періоду стоїцизму ***Луція Аннея Сенеки*** (4 р. до н. е. – 65 р. н. е.), поета, державного діяча і оратора.

Народився Сенека в Кордубі (Кордова, Іспанія) у заможній родині. В юності він захоплювався філософією. Але батькові вдалося впевнити його стати державним діячем. За імператора Калігули Сенека, вже відомий письменник і оратор, сенатор. Одна з його промов у сенаті

викликала таку заздрість Калігули, що той наказав убити Сенеку. Він залишився живим лише тому, що імператора завірили, неначе Сенека хворий і проживе недовго.

За Клавдія філософ був відправлений у вигнання на Корсику (у 41 р. н. е.) за звинуваченням, пов'язаним з племінницею імператора, де він пробув вісім років. Імператриця Агріппіна Молодша повернула Сенеку із вигнання і доручила йому виховання свого єдиного сина Нерона, якому тоді було дванадцять років. Він погодився, сподіваючись виховати правителя-мудреця. Сенека, який протягом п'яти років був одним з вихователів Нерона, був також автором його інаугураційної промови. В період правління Нерона він досяг вершин влади й багатства.

Після вбивства Агріппіни й смерті друга – воєначальника Бурра (у 62 р.) Сенека відійшов від справ і хотів повернути Нерону всі отримані від нього багатства, але Нерон відмовився прийняти їх назад. Нерон відчував, що сама особа Сенеки, яка завжди втілювала для нього норму й заборону, є певною перешкодою на його шляху. В 65 році необгрунтовано звинувативши Сенеку в участі у змові, Нерон наказує своєму наставнику померти. Виконуючи наказ імператора, Сенека вчинив самогубство.

В Кордові (Іспанія) філософу Сенеці як вихователю одного з римських імператорів встановлено монумент.

Етика Сенеки – етика "пасивного героїзму". Змінити в житті, по суті, нічого не можна. Найбільша справа життя – твердо стояти проти ударів долі. Мета людини полягає в тому, щоб жити "у згоді з природою". Це єдиний спосіб досягнення гармонії і щастя. Потрібно панувати над своїми пристрастями, не бути у них в рабстві. Щастя цілком залежить від нас: "Кожен нещасний настільки, наскільки вважає себе нещасним". У цьому й полягає велич духу, яку проповідував стоїцизм.

Сенека – фаталіст. Але він зовсім не проповідує повну бездіяльність. Сенека при всьому його фаталізмі та проповіді покірності долі вихваляє здоровий розум і енергійний дух, витривалість і готовність до всякого повороту долі.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Кого в Стародавній Греції називали "кініками"?
2. Хто вважається засновником етичної школи кініків?
3. Чому, на думку кініків, людина є не щасливою?
4. Як ви розумієте вислів кініків: "Достатньо бути добродійним, щоб бути щасливим".
5. В чому полягає суть аскетизму кініків?
6. Яке місце в розвитку практики аскетизму кініків належить Діогену?
7. Як ви розумієте положення стоїцизму: "У світі панує невблаганна необхідність (фаталізм)?"
8. Розкрийте суть та зміст основної добродійності стоїків?
9. Яка роль в етичній теорії стоїків належить свободі?
10. В чому полягає різниця між "евтюмією" Демокріта, "атараксією" епікурійців та "апатією" стоїків?
11. Здійсніть порівняльний аналіз понять щастя і свободи в етиці епікурійців та стоїків.
12. В чому полягає абстрактний характер добродійностей стоїків?
13. Які, на думку стоїків, чесноти людині слід виробити у собі?
14. Прокоментуйте вислів Сенеки: "Кожен нещасний настільки, наскільки вважає себе нещасним".
15. Чому етику стоїків називають етикою "пасивного героїзму"?

9 Етика скептицизму

Скептицизм як напрям філософії Стародавньої Греції виник в кінці IV ст. до н.е. Його засновником був *Піррон із Еліди* (IV – поч. III ст. до н. е.) . Подальший розвиток скептицизм отримав у вченнях Тімона, Енесідема, Агріппи, Секста Емпірика.

Головним літературним представником скептицизму є філософ і лікар Секст Емпірик (2-а пол. II – поч. III ст.), праці якого містять систематичне викладення скептичної філософії, в тому числі і етики.

Етика скептицизму створює нерозривне ціле з епікурійською і стоїчною етикою, які бачать джерело моральності і щастя в самосвідомості індивіда, а ціль життя в незалежності і самодостатності індивіда, в спокої і незворушливості духу. У Епікура атараксія є наслідком втечі (відхилення) від світу, у стоїків – результатом покірності і невблаганної долі. В першому та другому випадках, щастя виявляється певним способом відношення людини до зовнішньої дійсності і в цьому плані залежить від неї. Скептичний підхід доповнюється суттєвим моментом. Природа в її істинній сутності нам невідома, ми не можемо сказати ні того, що в ній панує всепроникна необхідність, ні того, що необхідність доповнюється випадковістю і свободою. Такий підхід, на думку скептиків, обертається благом, тому що показує, що джерело незворушливості міститься в самій силі розуму.

Суть філософії скептицизму передається у трьох сформульованих Тімоном запитаннях: яка природа речей? як ми повинні до них відноситися? яку ми отримуємо користь від такого відношення? Відповідь на ці запитання розкривається в трьох поняттях: ***непізнаванність, утримування, незворушливість.***

Представники скептицизму дійшли висновку, що марні спроби знайти остаточно встановлену істину свідчать про неможливість вирішити це завдання взагалі. Вони піддають сумніву саму можливість достовірного пізнання об'єктивного світу, зокрема моральних істин.

Досліджуючи природу речей скептицизм переконується, що будь-якому положенню можна протиставити інше, настільки ж ґрунтовне. І тому весь зміст скептицизму зводиться до того, щоб з кожного запитання формулювати протилежні, альтернативні, які взаємовиключають одна одну тези і доказувати, що вони рівнозначні з точки зору вірогідності і невірогідності. Оскільки це можливо, то

людині потрібно визнати непізнаванність світу як позитивну програму. На підставі цього був визначений головний принцип скептицизму – *утримуватися від суджень*. Скептики стверджували, що вони не ”заявляють нічого, але лише висловлюють власну думку”.

На думку скептиків, ”утримування від суджень” є такий стан розуму, при якому ми нічого не заперечуємо і нічого не стверджуємо. Воно тим відрізняється від звичайного незнання, що тут відсутнє саме намагання, саме бажання до пізнавальної визначеності. Якщо результатом сумнівів або незнання є збентеження, розгубленість, незадоволеність та ін., то наслідком утримування є спокій, незворушливість, повна внутрішня задоволеність. Тому, стан *утримування є одночасно і станом душевного спокою*.

Зміст скептичної етики в тому, щоб залишити наші знання про благо, щастя, справедливості, добро та інше будь-якої пізнавальної визначеності. Скептики критикують традиційний для античної етики пізнавальний оптимізм, за намагання віднайти загальнозначущі, незалежні від суб’єкта, незмінні поняття. Такі поняття, як вважають вони, є фікцією. Реальне моральнісне життя являє собою різноманітність фактів, взаємовиключають один одного.

Утримування від етичних суджень само по собі обертається благом для особистості. Люди страждають не тільки від відчуваних ними обтяжувальних відчуттів, але також від усвідомлення того, що це погано. Що стосується первинних страждань, то вони є неминучими, і тут завдання полягає в тому, щоб керуючись безпосереднім досвідом, в першу чергу дотримуватися міри і цим пом’якшувати негативні відчуття. Що стосується вторинних страждань, то вони можуть бути подолані. Коли індивід вважає дещо поганим (наприклад голод або деякий суспільний закон) і це дещо випадає на його долю, то від відчуває себе подавленим, ущербним і глибоко страждає. Він страждає також і тоді, коли володіє тим, що, з його точки зору, є гарним (матеріальне благополуччя, здоров’я і т. д.), тому що в цьому випадку він подавлений свідомістю можливої або неминучої втрати того, чим він володіє. Причина його страждань в обох випадках – це думка про те, що щось є поганим, а щось – гарним (добрим). Від такого роду страждань повністю звільняє скептична позиція, відповідно якої немає нічого ні поганого, ні гарного. Ціль скептика – незворушливість у речах, які підлягають нашим думкам, і поміркованість у тому, що ми неминуче переживаємо.

Завдяки тому, що дух не дає себе спокусити солодкими ілюзіями мудрості, він знаходиться в спокійному, рівному, щасливому стані.

Античний скептицизм не тотожний агностицизму. Останній заперечує можливість розумного світу. Скептики же, навпаки, вважають, що розум всесильний і може для кожного положення знайти протилежність. Скептицизм бореться проти застигнутого, самодостатнього інтелектуалізму, він стверджує вічний пошук, вічне незадоволення розуму. Він відмежовується і від тих, хто заявляє що істину знайти неможливо, і від тих, хто стверджує, що вже знайшов її. Скептики називають себе *шукаючими* і виступають за неперервний пошук.

Цікаві факти

➤ **Піррон з Еліди** (близько 360 – 270 рр. до н. е.) — давньогрецький філософ, засновник філософської школи скептицизму. Власне вчення Піррона називають пірронізмом.

Від Піррона не залишилося ніяких робіт. Його учень Тімон (біля 320 – 230 рр. до н. е.), характеризує учителя як втілення скептичного етичного ідеалу, як людину, яка зуміла скинути з шиї розумово пусті думки софістів і відректися від вуз обману.

На думку Піррона людина не може відрізнити істинні й фальшиві відчуття, тому атараксія є спокоєм, що виникає при відмові від судження щодо догм і будь-чого неочевидного, не припиняючи водночас докопуватися до істини.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Хто вважається засновником етичної школи скептиків?
2. У чому полягає схожість та відмінності між етичними школами епікурійців, стоїків та скептиків?
3. Які три сформульованих Тімоном запитання передають суть філософії скептицизму?
4. Чому скептицизм говорить про непізнаваність світу?
5. Проаналізуйте суть та зміст головного принципу філософії скептиків – ”утримуватися від суджень”.
6. Яке місце в розвитку етики скептиків належить поняттю ”незворушливість”?
7. Чому скептики називають себе ”шукаючими”?

Тестові завдання для самоперевірки

1. Етика Стародавньої Греції акцентує увагу проблемі:
  - а) роду;
  - б) природи;
  - в) людини;
  - г) калокагатії.
2. Головною метою етики Стародавньої Греції є:
  - а) евдемонія;
  - б) калокагатія;
  - в) катарсис;
  - г) атараксія.
3. Хто є автором слів "людина є міра всіх речей"?
  - а) Протагор;
  - б) Сократ;
  - в) Епікур;
  - г) Сенека.
4. Гарний стан духу Демокріт визначав як:
  - а) атараксію;
  - б) катарсис;
  - в) евтюмію;
  - г) евдемонію.
5. Він був першим, хто обрав предметом свого розгляду моральне буття людини.
  - а) Сократ;
  - б) Епікур;
  - в) Сенека;
  - г) Августин Блаженний.
6. Хто стверджував, що "мораль – це знання"?
  - а) Сократ;
  - б) Сенека;
  - в) Епікур;
  - г) Августин Блаженний.
7. Хто вважав, що основою розуміння етичних принципів є "пізнання себе самого"?
  - а) Протагор;

- б) Горгій;
  - в) Сократ;
  - г) Хома Аквінський.
8. Основу його етики складають вчення про ідеї:
- а) Сократ;
  - б) Платон;
  - в) Арістотель;
  - г) Епікур.
9. Про який "єдиний місток", що відкриває шлях людині в ідеальний світ говорить Платон?
- а) віра;
  - б) діяльність;
  - в) розумна душа;
  - г) почуття.
10. Хто розподілив усі добродетності на діаноетичні і етичні?
- а) Демокріт;
  - б) Платон;
  - в) Арістотель;
  - г) Хома Аквінський.
11. Хто першим увів етику як самостійну дисципліну у систему науково-філософського знання?
- а) Демокріт;
  - б) софісти;
  - в) Сократ;
  - г) Арістотель.
12. Принцип "золотої середини" є складовою етичного вчення:
- а) Демокріта;
  - в) Епікура;
  - г) Арістотеля;
  - д) Піррона.
13. Хто автор трактату "Нікомахова етика"?
- а) Протагор;
  - б) Платон;
  - в) Арістотель;
  - г) Сенека.
14. Хто вважається засновником етичної школи кіренаїків?
- а) Антисфен;

- б) Епікур;
  - в) Сенека;
  - г) Діоген
15. Що кіренаїки вважали найвищою цінністю?
- а) духовні задоволення;
  - б) атараксію;
  - в) тілесні задоволення;
  - г) пізнання добродійностей.
16. Ідея необхідності досягнення людиною стану "атараксії" належить:
- а) Платону;
  - б) Епікуру;
  - в) Августину Блаженному;
  - г) Сенеці.
17. Кого в Стародавній Греції називали собаками?
- а) кіренаїків;
  - б) скептиків;
  - в) кініків;
  - г) епікурійців.
18. Про необхідність досягнення індивідом стану "апатії" наголошували:
- а) кініки;
  - б) епікурійці;
  - в) стоїки;
  - г) скептики.
19. Його етика – етика пасивного героїзму.
- а) Горгій;
  - б) Сократ;
  - в) Сенека;
  - г) Епікур.
20. Представники якої етичної школи називали себе "шукаючими"?
- а) епікурійці;
  - б) скептики;
  - в) стоїки;
  - г) кіренаїки.

Література

1. Блощинська В. А. Практикум з етики : [навчальний посібник] / Блощинська В. А. – Івано-Франківськ : ІМЕ, 2001. – 256 с.
2. Гончарова Т. В. Эпикур / Гончарова Т. В. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 303 с.
3. Гусейнов А. Этика : [учебное пособие] / А. Гусейнов, Р. Апресян. – М., 2002. – 472 с.
4. Гусейнов А. А. Краткая история этики / А. А. Гусейнов, Г. Иррлитц. – М. : Мысль, 1987 – 589 с.
5. Дробницкий О.Г. Проблемы нравственности / Дробницкий О. Г. – М. : Наука, 1977. – 336 с.
6. Етика : [навчальний посібник] / За ред. В. О. Лозового. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 224 с.
7. Етика : [навчальний посібник] / Укл. І. В. Загряжський. – Суми : Вид-во СумДУ, 2005 – 157 с.
8. Зеленкова И. Л. Этика : [учебное пособие] / И. Л. Зеленкова, Е. В. Беляева. – Минск : ТетраСистемс, 2001. – 368 с.
9. Зыбковец В. Происхождение нравственности / Зыбковец В. – М., 1974. – 126 с.
10. Иванов В. История этики древнего мира / Иванов В. – Л., 1980. – 224 с.
11. Канке В. А. Современная этика. – 2-е изд., стер. / Канке В. А. – М. : Изд-во "Омега-Л", 2008. – 394 с.
12. Лосев А. Ф. Платон. Аристотель / А. Ф. Лосев, А. А. Тахо-Годи. – М. : Молодая гвардия, 1993. – 383 с.
13. Мышаткина Т. В. Этика : [учебное пособие] / Т. В. Мышаткина, З. В. Бражникова, Н. В. Мушинский и др. – Минск : Новое знание, 2002. – 509 с.
14. Мовчан В. С. Етика : [навчальний посіб]. – 3-тє вид., випр. і доп. / Мовчан В. С. – К. : Знання, 2007. – 483 с.
15. Прибутько П. С. Етика : [посібник для підготовки до іспитів] / П. С. Прибутько, Л. М. Дубчак. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 180 с.
16. Этика : [учебное пособие] / Под. ред. В. А. Лозового. – Харьков : Изд. СПД ФЛ Вапнярчук Н. Н., Право, 2006. – 248 с.
17. Товтул М. Г. Етика : [навчальний посібник] / М. Г. Товтул. – К. : Вид. центр "Академія", 2005. – 416 с.

Короткий термінологічний словник

Аскетизм (*asceticism*) – філософсько-етичне вчення, в основі якого відрікання від життєвих благ, утримання, самообмеження.

Атараксія (*ataraxia*) (від грецьк. – ataraxia – спокій) – поняття давньогрецької етики, душевний спокій, незворушності як вищої цінності; розвинуте Демокрітом, Епікуром, представниками стоїцизму, скептицизму.

Гедонізм (*hedonism*) (від грецьк. hedone – насолода) – філософсько-етичне вчення, за яким насолода є найвищим благом, метою життя. В античній філософії це вчення розвивали Арістип, Епікур; в новий час Гельвецій, Гольбах.

Евдемонізм (*evdemonism*) (від грецьк. eudaimonia – щастя) – етичний напрямок в давньогрецькій культурі, який вважає щастя, блаженство найвищою цінністю людського життя.

Евтюмія (*evtyumiya*) (від грецьк. – гарний настрій, достаток, радість) – Демокріт вважав метою життя перебування в милостивому, ”хорошому настрої – евтюмії”.

Епікуреїзм (*epikureism*) – етичне вчення, засновник якого був давньогрецький філософ Епікур. Головна ідея – розумне прагнення людини до щастя через насолоду.

Етика (*ethics*) (з грецьк. ethos – нрав, звичай, характер) — система знань (наука) про мораль та моральність, їх сутність та історію розвитку, їх роль та місце в житті людини. Е. – система знань про добро та зло, їх актуалізацію в житті людини.

Калокагатія (*kalocagatia*) (від гр. klokaqathia – kalos – прекрасний і agathos – добрий) – термін культури античності, який визначає гармонію зовнішнього і внутрішнього в людині. К. – головний принцип і умова краси і моральності людини. В античні часи калокагатія була ідеалом виховання, поєднанням благородства, багатства і краси фізичних і духовних здібностей.

Катарсис (*catharsis*) (з грецьк. – підняття, очищення, оздоровлення) – поняття, що вживалося в давньогрецькій філософії для позначення процесу та результату очищаючого та облагороджувального впливу на людину різних факторів.

Кініки (*kiniks*) – представники школи античної етики, основною ідеєю якої було досягнення щастя через нехтування суспільними нормами, відмову від багатства, слави, усіх чуттєвих задоволень, досягнення

незалежності і внутрішньої свободи особистості.

Кіренаїки (cyrenaica) – представники школи античної етики, які відкидали мораль як відчужену надіндивідуальну силу і вищою етичною цінністю вважали саме життя людини в позитивних чуттєвих проявах. Моральні норми повинні підкорятися людським потребам в задоволенні. Головна ціль кіренаїків – це свобода, самоствердження конкретної людини.

Мораль (moral) (з лат. *moris* – норов, звичай, характер) – теоретична сукупність поглядів на мораль та моральність, моральнісні відношення, якості, діяльність людини; це моральні принципи, норми і правила поведінки. М. визначає цінності людини, регулює її поведінку з точки зору принципового протиставлення добра та зла.

Моральність (morality) – поведінка, вчинки, якості, відношення, діяльність людини як результат безпосередньої реалізації моральних ідей, цінностей, принципів, норм і правил поведінки.

Риторика (art of the public-speaking) – теорія ораторського мистецтва.

Релятивізм (relativity) – множинність, відносність моральних позицій.

Скептицизм (scepticism) (з грецьк. – замічати, розглядати, досліджувати) – в етиці: 1) сумніви у вірогідності моральних істин; 2) античний філософський напрям, школа, представники якої не допускали можливості вірогідного знання про моральні істини та раціонального обґрунтування норм поведінки.

Софісти (sophist) (з грецьк. – знавець, мудрець) – у Давній Греції ті, хто за плату навчав філософії, політики, права, етики, мистецтва вести полеміку, спір зі своїми ідейними супротивниками. Значення творчого доробку софістів полягало у тому, що вони раціоналізували погляди на природу, суспільство, право, мораль, форми та норми людського спілкування, місце та роль людини у світі. Оголошення людини мірою всіх речей було основоположним принципом цього античного просвітницького руху.

Стоїцизм (stoicism) (від ”стої” – портик в Афінах, де збиралися стоїки) – античний етичний напрям, завданням якого була розробка міцної та розумної основи морального життя, яку стоїки вбачали у подоланні пристрастей, ”силі духу”, що виявляються в наслідуванні своєї долі. Вища норма поведінки – стійкість, твердість у життєвих негодах, апатія життя згідно з розумом.

Навчальне видання

Етика Стародавньої Греції. Методичні вказівки до вивчення дисципліни "Етика та естетика"

Редактор В. Дружиніна
Коректор З. Поліщук

Укладачі: Прищак Микола Дем'янович
Харьков Михайло Григорович

Оригінал-макет підготовлено М. Прищак

Підписано до друку 15.04.2016 р.
Формат 29,7 × 42 ¼. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний Ум. друк. арк.
Наклад прим. Зам. №

Вінницький національний технічний університет,
навчально-методичний відділ ВНТУ.
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, к. 2201.
Тел. (0432) 59-87-36.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.

Віддруковано у Вінницькому національному технічному університеті
в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі.
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-87-38.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.